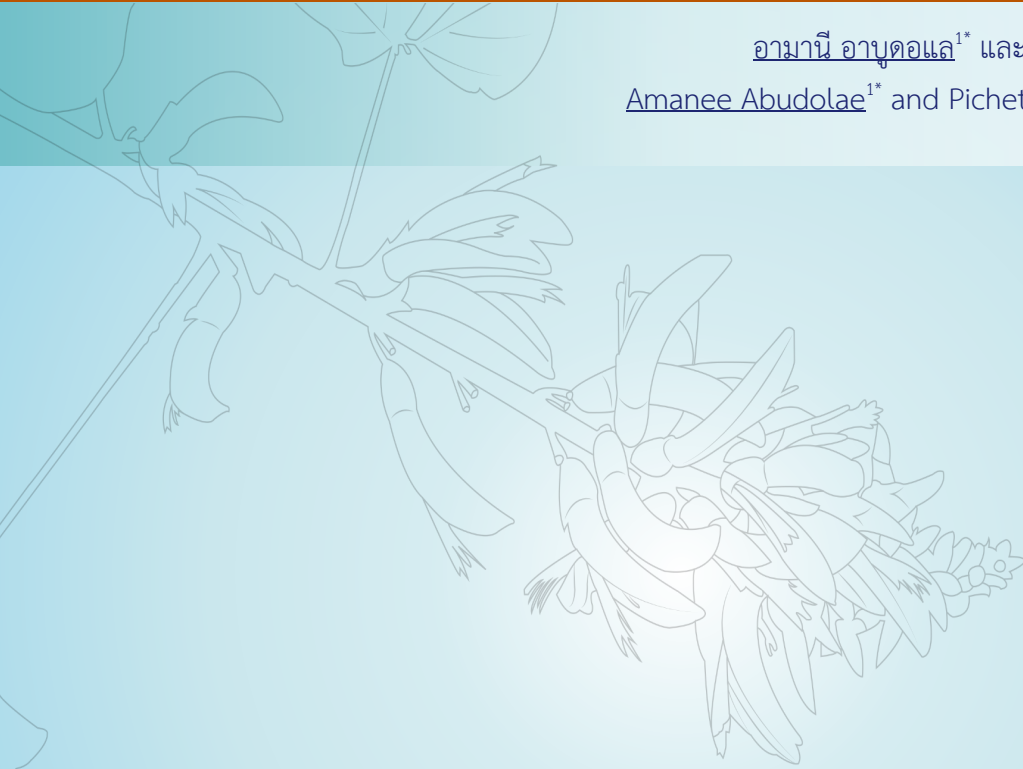

พื้นที่ กลุ่มชาติพันธุ์ และสถานะสมัยใหม่ในนิราศเมืองกระบี่
Space, Ethnic Groups and Modernity in Niras Mueang Krabi

อามานี อามูดอแล^{1*} และพิเชฐ แสงทอง¹

Amanee Abudolae^{1*} and Pichet Saengthong¹

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

¹ Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani, 94000, Thailand

*Corresponding author, E-mail address: amaneemanaa@gmail.com, amaneemanaa@gmail.com

(Received: March 11, 2024; Revised: May 13, 2024; Accepted: June 10, 2024)

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาวรรณกรรมนิราศเมืองกระบี่ในประเด็นพื้นที่และการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์เมืองกระบี่ สมัยรัชกาลที่ 6 ผลการศึกษาพบว่า นิราศนำเสนอการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านพื้นที่ทางสังคม ได้แก่ เมือง สถานที่ราชการ ตลาด และพื้นที่สันทนาการ การปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวสะท้อนผ่านบทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์ผ่านพื้นที่และโครงสร้างสังคมที่กำลังเคลื่อนเข้าสู่สมัยใหม่ การนำเสนอของกวีสะท้อนให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองกระบี่อันเป็นร่องรอยและรากเหง้าของการหล่อหลอมอัตลักษณ์ความเป็นคนกระบี่ในปัจจุบันที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์แบบพหุสังคมทั้งไทย จีน มลายู และชาวเล

คำสำคัญ: พื้นที่การปฏิสัมพันธ์ ชาติพันธุ์ นิราศเมืองกระบี่ บริบทสมัยใหม่

Abstract

The purpose of this article was to investigate space and interaction among ethnic groups living in Mueang Krabi in the reign of King Rama VI as described in Nirat Mueang Krabi. The findings showed that the Nirat poem displayed different forms of interactions among ethnic groups at various places including downtown areas, government offices, markets and cockfighting rings. Meanwhile, the interactions among those people reflected their roles, responsibilities as well as relationships to the certain places in the dawn of the modernization era. The presentation of the poet also revealed roots of ethnic diversity or traces of the ethnic origins of people in Krabi Province nowadays that included Thais, Chinese, Malays and sea gypsies.

Keywords: Areas of Interaction, Ethnic Groups, Nirat Mueang Krabi, Modern Context

บทนำ

นิราศเมืองกระบี่ แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2460-2468 โดย ขุนสมานนุกรกิจ เล่าเรื่องราว ความรู้สึกนึกคิด และประสบการณ์ระหว่างการเดินทางไปรายงานตัวที่สโมสรเสือป่าในตัวเมืองกระบี่ พิจารณาจากเนื้อหาวิเคราะห์ได้ว่ากวีเป็นข้าราชการท้องถิ่นสายการศึกษาจากอำเภอคลองพนในสมัยปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการคร่ำครวญถึงหญิงสาวผู้เป็นที่รักตามขนบวรรณกรรมนิราศ และพรรณนาเชื่อมโยงกับสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทาง เนื้อหานิราศจึงบันทึกทั้งวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น ศาสนาความเชื่อ เหตุการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในเมืองกระบี่ในช่วงเวลาดังกล่าว

ในช่วงเวลาปลายรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6 คือช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่มีการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยอย่างขนานใหญ่ โดยเฉพาะปัจจัยหลักด้านการปฏิรูปการปกครอง และการขยายระบบราชการ จากเดิมที่ให้อิสระแก่หัวเมืองต่าง ๆ ในการจัดการตัวเอง ก็ได้หันมารวมศูนย์อำนาจในลักษณะมณฑลเทศาภิบาล โดยมีข้าราชการระดับสูงที่ราชสำนักส่งออกไปเป็นข้าหลวงมณฑล และอุปราชมณฑลท้องถิ่นสยามในระยะนี้จึงตกอยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากต้องดำเนินการตามนโยบายของส่วนกลางในหลายๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจนการพัฒนา ปรับปรุง และสร้างเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก เพื่อกระชับอำนาจของศูนย์กลางสยามในการปกครองท้องที่ การรวมอำนาจดังกล่าวนี้ได้นำให้เกิดการกระชับอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางราชการในหัวเมือง [1]

ในกรณีหัวเมืองภาคใต้เกิดการขยายตัวของตัวเมือง เห็นได้จากการเกิดตลาดการค้า สถานที่ราชการ โรงเรียน และอาคารบ้านช่องที่มั่นคงถาวรมากยิ่งขึ้นในบริเวณพื้นที่ภูมิศาสตร์เมือง เช่น ในเมืองสงขลาที่รัฐบาลส่งเสริมการสร้างตลาดทั้งนอกและในเขตเมืองตั้งแต่ทศวรรษ 2440 พร้อมๆ กับการก่อสร้างสถานที่ราชการถาวร และส่งเสริมการค้า ทำให้พ่อค้าชาวจีนมีบทบาทเป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับตลาดการค้าในเมือง เป็นต้น [2] บริบทนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขให้กลุ่มคนที่หลากหลายซึ่งดำรงอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ห่างไกล และแตกต่างกันได้แสดงออกถึงอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันด้วย ดังจะให้เห็นได้จากการนำเสนอพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในนิราศเมืองกระบี่

ผลการศึกษา

เมืองกระบี่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับอิทธิพลจากเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 มีการย้ายศูนย์กลางไปบริเวณปากน้ำที่เหมาะสมแก่การเป็นชุมชนการค้าและเมืองศูนย์กลางมากขึ้น ภูมิลักษณะเป็นชุมทางของลำคลองภายในหลายสาย เจ้าเมืองกระบี่ริเริ่มการตัดถนนถาวร เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่การคมนาคมภายในและภายนอก ส่งเสริมการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ รายรอบมากขึ้น มีการไปรษณีย์ สถานีตำรวจ โรงภาษี และที่ว่าการเมือง ขณะที่ในด้านความเคลื่อนไหวของประชาชน ก็จะมีการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนที่มีลักษณะถาวร และตอบสนองการค้าและการอยู่อาศัยในตัวเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนจีนที่ได้มีการลงทุนด้านอาคารสถานที่ด้วย [3] ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้รับการนำเสนอในนิราศเมืองกระบี่ผ่านความเปลี่ยนแปลงของการเกิดขึ้นและใช้พื้นที่แบบใหม่ 4 ลักษณะ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

1) การขยายตัวของพื้นที่ตัวเมืองกระบี่กับการปฏิสัมพันธ์แบบใหม่ ๆ

ด้วยเหตุที่นิราศเมืองกระบี่เป็นวรรณกรรมหมายเหตุการณ์ กวีบันทึกการเดินทางจากเขตชุมชนรอบนอกเข้าสู่ใจกลางเมือง อันเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่หลากหลาย ผู้อ่านจึงเห็นภาพและมโนทัศน์ของกวีที่บอกเล่าลักษณะกายภาพของตัวเมืองได้เด่นชัดยิ่ง กวีได้เรียงการบรรยายภาพที่พบเห็นและหววนระลึกถึงเมื่อได้พบเจอสถานที่ต่าง ๆ วรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีสถานะ

เป็นหลักฐานบันทึกถึงการเปลี่ยนแปลงรูปพรรณสัณฐานของตัวเมืองกระบี่ในเชิงกายภาพด้วย โดยเฉพาะการขยายตัวของตัวเมืองจากเมืองที่มีท่าเลลึกเข้าไปในแผ่นดินที่ยากแก่การเข้าออกและปฏิสัมพันธ์สู่การโยกย้ายขยายออกมามีตั้งอยู่ริมทะเล บริเวณท่าเรือที่เป็นปากน้ำอันเป็นชุมทางของลำคลองหลายสายเพื่อสะดวกแก่การสัญจร การสื่อสาร และการค้าพาณิชย์

ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในสมัยของเจ้าเมืองคนที่ 7 คือ พระยาอุตรกิจวิจารณ์ เจ้าเมืองกระบี่ช่วงทศวรรษ 2440 โดยตัวเมืองตั้งอยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งทะเลมากพอสมควร อยู่ห่างจากท่าเรือที่ใช้เป็นศูนย์กลางขนส่งสินค้าร่วม 3 กิโลเมตร (วัดจากปัจจุบัน) ในช่วงกลางทศวรรษ 2440 จนถึง พ.ศ.2446 จึงมีหลักฐานว่าตัวเมืองได้ย้ายจากที่เก่าไปตั้งอยู่ที่ปากน้ำกระบี่ ท่าเลที่เคยเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าออกไปยังเกาะต่างๆ และเมืองภายนอกแล้ว (ทั้งในราชอาณาจักรสยาม และต่างประเทศ อาทิ เมืองปีนัง เป็นต้น) [4]

นิราศเมืองกระบี่บันทึกความทรงจำเรื่องการย้ายเมืองดังกล่าวไว้ด้วยว่าระหว่างเมืองเก่ากับเมืองใหม่ต้องเดินทางผ่านป่าชายเลนท่าแดง ซึ่งมีความยากลำบาก ไม่สะดวกแก่การสัญจร เพราะมีโคลนตมและหลุมบ่อเมื่อย้ายเมืองมาอยู่ ณ ปากน้ำแล้ว จึงสะดวกสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน บทนิราศตอนนี้มีว่า “ในระหว่างทางนั้นมันลำบาก ทำกันยากขลุกลั่นเสียหนักหนา เพราะที่ลุ่มตามเลนริมชลาลัย ครึ่งพระยาอุตรกิจท่านคิดทำระหว่างนี้ทุกสิ่งสารพัด ท่านรวบรัดเร็วรีบให้ถืบถอน ค่อยเจริญเกินยิ่งขึ้นกว่าก่อน ราษฎรชุมชุกสนุกพอ” [5]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์จดหมายเหตุไปตรวจราชการเมื่อ พ.ศ.2446 บรรยายไว้ว่าเมืองกระบี่เป็นเมืองตั้งใหม่หลังเมืองระนองและพังงา สภาพเมืองกระบี่ที่ท่านไปถึงอยู่ในช่วงของการเพิ่ขยายเมืองใหม่ๆ มีถนนตัดใหม่ และอาคารที่ทำการราชการต่าง ๆ ถนนตัดใหม่สายนี้สันนิษฐานว่าคือสายเดียวกันกับถนนที่กวีได้บรรยายไว้ในนิราศเมืองกระบี่ตอนที่ยกขึ้นมาดังข้างต้น เนื่องจากเป็นถนนสายหลักที่พระยาอุตรกิจวิจารณ์พยายามตัดให้เป็นถนนสายตรง จึงต้องตัดผ่านป่าชายเลนท่าแดง ถนนจึงเป็นหล่มโคลน เดินทางสัญจรไม่สะดวก น้ำเสียงกวีชื่นชมในการกระทำและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของท่าน จนถึงสมัยที่เขียนนิราศเรื่องนี้จึงได้กล่าวว่าเจ้าเมืองคนใหม่คือ พระยาอิศรราชชัย (หมื่น ถกลาง) ครั้งยังเป็นพระแก้วโกรพได้ปรับปรุงถนนใหม่โดยให้คนเคียวหลักหลบป่าชายเลน แก้ปัญหาหล่มตมกลายเป็นถนนเรียบราบ ดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาของเส้นทางคมนาคมสมัยใหม่เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญในการเปิดโอกาสให้การเดินทางของผู้คนเกิดขึ้นได้ง่ายและสะดวกกว่าสมัยก่อนหน้า นอกจากนั้นยังเป็นผลดีแก่การประกอบกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจอันหลากหลายอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นการจับจ่ายซื้อหา การพบปะสังสรรค์ กิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมอื่นๆ

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2453 ภายหลังการย้ายเมืองจากเมืองเก่ามาอยู่ปากน้ำกระบี่เพียง 6 ปี การขยายตัวของเมืองก็เห็นได้ชัดมากขึ้น เช่น เกิดตลาดใหม่ การสร้างหน่วยงานราชการใหม่ๆ รวมถึงการบำรุงถนนหนทางอันเท่ากับเป็นการเปลี่ยนศูนย์กลางการประกอบกิจการค้า และย่านที่อยู่อาศัยไปด้วย ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ยกระดับให้กระบี่คึกคัก มีกลิ่นอายความเป็นเมือง คับคั่งไปด้วยผู้คนกลุ่มใหม่ๆ ที่เข้ามาค้าขาย ทำงานรับจ้างและอยู่อาศัย บทนิราศบันทึกการตั้งรวมร้านบ้านเรือนใหม่ๆ ไว้ว่า “เหนือสะพานบ้านหนึ่งเขาพึ่งตั้ง กำลังยังปล้ำปลุกกันทุกแห่ง แม้ปลุกเสร็จการที่สร้างค่าจ้างแพง แต่การแสวงค้าขายสบายดี” [5] ตลาดแห่งนี้มีร้านค้าสินค้าและบริการ เช่น ข้าวแกง ขนมหวาน และน้ำชา ดังบทนิราศว่า “บ้างเขาห้องเขาอยู่ดูสบาย ลงกวันขายไก่บี้ขนมปัง ที่บ้างขายแกงข้าวทุกเช้าค่ำ เจ้าของท่าเรือรู้ตระอูดตระอูดใครไปมาถ้าอดหมดกำลัง ก็ทรุดนั่งรับประทานบนदानม้า” [5]

สถานะของร้านข้าวแกงแสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญของการเติบโตเป็นเมืองที่ไม่ได้มีเฉพาะการเกษตรและประมงเป็นหลักอีกต่อไป แม้ว่าจะมีผลผลิตด้านการเกษตร (ทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์) และการประมงมากพอสมควร แต่ผลผลิตเหล่านี้ก็มีจุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อการขายและการค้าระยะไกลด้วย โดยมีตลาด

ภายนอกที่สำคัญคือตลาดปิ่นัง สิงคโปร์ จีน และยุโรป¹

ชุมชนที่พัฒนาขึ้นเป็นย่านเมืองหรือชุมชนการค้าขายเท่านั้นที่เอื้อให้เกิดร้านข้าวแกงขึ้นได้ เนื่องจากในสังคมเกษตรแบบจารีต การกินข้าวถือเป็นกิจกรรมในครัวเรือน หากจะมีการเดินทาง คนในสังคมเกษตรจะอดข้าวห่อ หมดข้าวห่อก็อาจจะอาศัยกินตามบ้านญาติ หรือบ้านเพื่อนมิตร ด้วยเหตุนี้ การที่นิราศเมืองกระบี่นำเสนอภาพร้านข้าวแกง ด้วยการบรรยายว่าเป็นที่พึ่งของคนเดินทางไปมา แค่นั่งลงรับประทาน อิ่มแล้วก็จ่ายเงิน ซึ่งร้านข้าวแกงนี้ที่ “ขายดี” และ “เปิดขายทุกวัน” จึงแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของเมืองกระบี่ที่เด่นชัดยิ่ง

นอกจากสินค้าบริการจำพวกอาหารแล้ว ยังมีสินค้าจำพวกของใช้ ดังที่บทนิราศบันทึกถึงสินค้าจำพวกน้ำหอม และผ้า ที่ขายโดยแขกกาโบย บทนิราศว่า “...จนถึงกว่านภาษาแขกกาโบย ปล้ำขายผ้าว่าวุ่นกลางคืนวัน จนเหนื่อยครันซบเขี้ยวหน้าเหี่ยวโทย” [5]

เมื่อพิจารณาถึงการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนและการขยายขอบข่ายความสัมพันธ์บนพื้นที่เมืองดังกล่าวแล้ว จึงเห็นได้ว่า การปฏิสัมพันธ์ของผู้คนหลากหลายเหล่านี้น่าจะเกิดขึ้นภายใต้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ภายใต้บรรยากาศที่ความสะดวกคล่องตัวจากการคมนาคมเกิดขึ้นแล้วในระดับหนึ่งแล้วด้วย ทำให้การเคลื่อนย้ายถ่ายเทของกลุ่มคนและทรัพยากรเกิดขึ้นได้ง่ายมากยิ่งขึ้น เกิดการขยายตัวของชุมชนจนกลายเป็นเมืองหรือย่านการค้าที่รองรับและดึงดูดผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์และหลากหลายพื้นที่ให้เข้ามาปะทะสังสรรค์กัน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 ยังบันทึกยืนยันน้ำเสียงที่กวีนำเสนอไว้ในวรรณกรรมนิราศว่า แม้กระบี่จะไม่คึกคักเท่ากับหัวเมืองปักษ์ใต้อื่นๆ แต่ก็เป็นหัวเมืองหนึ่งที่มีชาวของและเครื่องใช้ไม่สอยในเมืองที่ทันสมัย มีคอมไฟที่เป็นแบบเดียวกับที่พระองค์เคยเห็นใช้กันในยุโรป²

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าด้านหนึ่งเมืองกระบี่มีศักยภาพในฐานะเมืองที่เลี้ยงตนเองทางการเกษตรและการประมงได้ แต่อีกด้านหนึ่ง ความเปลี่ยนแปลงก็เปิดพื้นที่ให้กระบี่และผู้คนได้ติดต่อสัมพันธ์กับตลาดและวัฒนธรรมภายนอก กระทั่งพื้นที่ตลาดภายในเมืองมีสินค้าที่ทันสมัยต่าง ๆ หมุนเวียนกันเข้ามาให้ชาวกระบี่ได้เลือกหาเพื่อการอุปโภคบริโภค อันย่อมส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากดั้งเดิมสู่ความเป็นชุมชนสมัยใหม่ระยะต้น ขณะเดียวกันกลุ่มคนชาติพันธุ์ต่างๆ ก็มีศักยภาพในการผลิตสินค้าที่ตลาดภายนอกต้องการ เช่น สัตว์ใช้แรงงาน และสัตว์กินเนื้อ ทั้งหมู วัว และควาย ที่ส่งออกไปยังปิ่นังเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงทรัพยากรทางทะเลที่เปิดโอกาสให้ชาวมลายูและชาวอูรักลาไวกัย ที่มีทักษะทางด้านนี้ได้ทำการแสวงหาและจำหน่าย ไม่ว่าจะเป็น

¹ เมืองจีนและประเทศแถบยุโรป (เช่น เยอรมัน อังกฤษ และฝรั่งเศส) เป็นตลาดพริกไทยที่สำคัญของสยามยุคนั้น มีหลักฐานระบุว่าพริกไทยมีปลูกกันมากแถบจันทบุรีและตราด (เมืองชลุง) ก่อน ตลาดไปได้ดี ดังสถิติในปี พ.ศ.2454 รายได้จากการส่งออกพริกไทยสูงถึง 689,070 บาท มีบันทึกว่า “พ่อค้ามักซื้อพริกไทยดำไปขายเมืองจีน ส่วนพริกไทยร้อนไปขายเมืองต่างๆ ในยุโรปทั้งสิ้น เพราะเหตุที่กรุงสยามมีเงินเหลือใช้ จึงส่งออกขายต่างประเทศ ได้เงินปีละมากมาย นับว่าเป็นสินค้าสำคัญอีกอย่างหนึ่ง” [6] ต่อมาข้าหลวงมณฑลจึงนำมาส่งเสริมให้ปลูกกันในหัวเมืองภาคใต้ด้วย สมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ท่านได้กู้เงินจากพระคลังมาให้เอกชนกู้ต่อ มีรายหนึ่งกู้เพื่อการทำไร่พริกไทยมากถึง 30,000 เหรียญ ในเมืองกระบี่ก็มีหลักฐานว่า ที่บ้านหนองกก มีไร่พริกไทยขนาดใหญ่ของขุนวิเศษภักดี กรมการพิเศษ เมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จมาตรวจราชการเมืองกระบี่ พ.ศ. 2458 ถึงกับเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนไร่พริกไทยแห่งนั้น ท่านทรงบันทึกไว้ว่า “ไร่พริกไทยอยู่หน้าถ้า มีต้นพริกไทยหนาแน่น ดินที่แถบนี้ดี ปลูกอะไรก็ขึ้น” [7] ผลพวงคือทำให้ถนนสายกระบี่-หนองกกได้รับการพัฒนาตกแต่ง เหมาะแก่การเสด็จ และการขนส่งสินค้าจากชุมชนคนไทยที่สูงออกมาจำหน่ายยังตลาดและท่าเรือริมทะเลในตัวเมือง

² พระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งระบุว่า “เมืองกระบี่นี้มีชื่อ ‘ชีวิไลซ์’ ใกล้บางกอกอยู่อย่างหนึ่ง คือ มีโคมลานใช้มาก ผมได้สังเกตมาว่าที่เมืองอื่นๆ ในมณฑลภูเก็ตหาโคมลานได้โดยยาก แต่มานึกไปอีกทีหนึ่งก็จำได้ว่า ตลอดเวลาที่ผมได้ไปเที่ยวยุโรปและอเมริกา ไม่ได้เคยเห็นโคมลานเลย เพราะฉะนั้นต้องพึงเข้าใจว่า โคมลานนี้สำหรับสั่งเข้ามาขายในเมืองไทย และมีคนไทยชาติเดียวที่ใช้โคมลาน เพราะเหตุนี้ การใช้โคมลานเลยกลายเป็นพยานแห่งความชีวิไลซ์ไปกระมัง” [7]

เป็นหยอนางรม และไข่มุก เป็นต้น

บทนิราศยังได้ให้ภาพการขยายตัวของเมืองผ่านปรากฏการณ์ราคาที่ดินและสิ่งปลูกสร้างที่มีราคาสูงขึ้น ขณะเดียวกันที่เมืองเก่า บ้านเรือนผู้คนยังคงขยายตัว เพราะถือเป็นพื้นที่ที่อยู่ของศูนย์ราชการเดิม รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ที่กระปี่ใหญ่นี้ยังมีบ้านคนอยู่หนาตา ตลาดก็ยังคงมีอยู่ ทำเลก็เป็นที่ๆ มีต้นไม้ก็ไม่ว่าจะใหญ่นัก [7] เมื่อเทียบข้อมูลพระราชนิพนธ์นี้กับจดหมายเหตุของเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ.2446 ที่ทรงบันทึกว่าเมืองเก่ามีบ้านคนเพียงประมาณ 20 หลังเท่านั้น เมื่อมาถึง พ.ศ.2453 พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 บรรยายว่าบ้านเรือนของผู้คน “ยังมี...อยู่หนาตา...ตลาดก็ยังคงมีอยู่” สะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าศูนย์กลางของเมืองกระปี่จะย้ายไปอยู่ที่ใหม่ แต่บ้านเรือนที่อยู่อาศัยย่านเมืองเก่าก็ยังขยายตัวขึ้นเป็นชุมชนอยู่อาศัยหนาตามากขึ้น

2) สถานที่ราชการในฐานะพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของประชาชนกับอำนาจรัฐ(สยาม) ในหัวเมือง

นิราศเมืองกระปี่ยังนำเสนอให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนเมืองกระปี่ในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 ผ่านการบรรยายการขยายตัวของอำนาจราชการสยามที่ลงมายังหัวเมืองในรูปลักษณะของการสร้างสถานที่ราชการ และการขยายตัวของจำนวนและประเภทของข้าราชการอีกด้วย อันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่แมกซ์เวเบอร์ เรียกว่าการเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่ ที่ระบอบราชการมีความสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก เริ่มแยกตำแหน่ง (ซึ่งมีอำนาจและหน้าที่เฉพาะ) ออกจากตัวบุคคล มีระบบแบ่งงานกันทำผ่านหน่วยงานแยกย่อยเฉพาะทางต่าง ๆ [8]

ระบอบราชการสมัยใหม่ของไทยเกิดขึ้นในช่วงที่มีการปฏิรูปการเมืองการปกครองตั้งแต่ทศวรรษ 2440 ถึงต้นทศวรรษ 2460 มีการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง พระมหากษัตริย์ใช้อำนาจสูงสุดของรัฐผ่านการมอบหมายให้หน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีข้าราชการปฏิบัติงานตามนโยบายของส่วนกลาง การบริหารจากศูนย์กลางส่งผลให้รัฐบาลต้องก่อตั้งหน่วยงานและอาคารที่ทำการราชการต่างๆ มากมายในภูมิภาค เพื่อเป็นมือไม้บริหารราชการส่วนหัวเมืองของรัฐ ซึ่งก่อนหน้านั้นก็ได้ก่อตั้งมณฑลเทศาภิบาลนาร่องไปแล้ว [9] ในกรณีเมืองกระปี่ก็เช่นเดียวกัน มีหลักฐานว่าในช่วงตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ. 2444 เป็นต้นมา เมืองก็ถูกพัฒนาเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ตั้งแต่การตั้งผังเมือง สร้างและซ่อมแซมสถานที่ราชการ เช่น ศาลากลาง ที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ (โรงตำรวจภูธร) ไปรษณีย์ และโรงพยาบาล [3]

การสร้างและซ่อมแซมในห้วงเวลานี้เห็นได้ถึงวิถีคิดเกี่ยวกับการสร้างสถานที่ราชการซึ่งแตกต่างไปจากเดิมที่ผูกพันอยู่กับตัวเจ้าเมือง (เช่น บ้านของเจ้าเมืองเป็นสำนักงานเมืองหรือมณฑล ศาล และสถานที่พิจารณาตัดสินข้อหาใช้บ้านเจ้าเมือง หรือเจ้ากองกรมการผู้มีหน้าที่พิจารณาตัดสินที่คุมขัง) วิถีคิดแบบสมัยใหม่แยกสำนักงานราชการออกจากพื้นที่ส่วนตัวของเจ้าเมือง อันเป็นการแยกอำนาจและหน้าที่ หรือตำแหน่ง ออกจากตัวบุคคล

รายงานตรวจสายโทรเลขของเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2446 บรรยายว่าสถานที่ราชการมีโรงภาษี ถูกจัดให้เป็นที่พักแรมของท่าน นอกจากนั้นก็มียกถนนที่พระยาอุตรกิจจัดขึ้นใหม่เป็นถนนผ่านทุ่งแดง ป่าชายเลน ซึ่งก็บรรยายไว้ในนิราศ จากนั้นจึงไปตรวจ “โรงพลตระเวนยกใหม่ แลดูที่ปลูกบ้านผู้ว่าราชการ แลที่ว่าการ ศาล...(กระปี่) เปนเมืองตั้งใหม่ ยังไม่มีอะไรนอกจากถนนเมืองเก่าอยู่ปลายน้ำเข้าไปทางเรือชั่วโมง 1 ทางบกกว่า 100 เส้น” [4]

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการก่อตั้งเมืองใหม่ในระยะต้นที่รัฐบาลมณฑลจะออกแบบท้องถิ่น กระปี่ให้มีหน่วยงานราชการเป็นระบบครบครันมากขึ้น ทั้งตำรวจ ศาล ภาษี ไปรษณีย์ และที่ทำการผู้ว่าราชการ ส่วนในบริเวณเมืองเก่า อาคารราชการก็ยังมีแค่เพียงสำนักงานไปรษณีย์ ที่ว่าการเจ้าเมือง (พระยาอุตรกิจวิจารณ์) และที่พักผู้ว่าการมณฑลเทศาภิบาลภูเก็ต คือพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ที่พักแห่งนี้ถูกทิ้งร้างและซ่อมแซมขึ้นใหม่

เพื่อรับเสด็จพระบรมโอรสาธิราชใน พ.ศ. 2453 [7]

พระนิพนธ์ในเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สะท้อนบริบทของภาพยนตร์ในวรรณกรรมนิราศเมืองกระบี่ได้ดี พระองค์คือให้เห็นว่าหน่วยราชการต่างๆ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 มีพัฒนาการในด้านการจัดวางขอบเขตอำนาจผ่านแผนงานที่กว้างและหลากหลายมากขึ้นและเป็นระบบราชการสมัยใหม่กว่าเก่า ยิ่งในช่วงที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์รับหน้าที่เป็นข้าหลวงมณฑลภูเก็ตซึ่งปกครองเมืองกระบี่ด้วยแล้ว การกระชับของอำนาจราชการยิ่งแน่นแฟ้นและใกล้ชิดศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ มากขึ้น พระยารัษฎานุประดิษฐ์รับนโยบายมาปฏิบัติอย่างแข็งขัน พร้อมทั้งทำรายงานการปฏิบัติงานโดยละเอียดเป็นเหตุเป็นผลบ่อยครั้งที่ท่านเขียนรายงานเพื่อขออำนาจพิเศษให้ข้าหลวงมณฑล เช่น อำนาจด้านการบริหารเงินนอกบัญชี อำนาจด้านการระดมกำลังนักโทษเพื่องานสาธารณะ [10] กระทั่งเก็บรายได้จากภาษีและบริการสมัยใหม่ของรัฐได้มากขึ้นในปี 2458 เช่น แผนกสรรพากร รายได้ 82287.65 บาท แผนกไพรศรัณย์ รายได้ 811.36 บาท แผนกสุรา รายได้ 251.25 บาท แผนกฝิ่น รายได้ 103191.20 บาท และแผนกศาลยุติธรรม รายได้ 707.50 บาท [11]

บทนิราศยังบรรยายการเดินทางชมสถานที่ราชการของกวี ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของสถานที่ราชการ จากเดิมที่เคยแยกกันอยู่ตามที่พักของข้าราชการระดับสูง หรือที่ทำการเดี่ยวๆ ก็ให้มารวมศูนย์ในอาคารเดียวกัน เดิมโทรศัพท์วางไว้ที่หน้าศาลากลาง ก็ย้ายไปอยู่ที่ไพรศรัณย์เพราะโทรศัพท์ถูกจัดประเภทให้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัย กวีเห็นแล้วก็นึกถึงคนรักว่าถึงอยู่ไกลกันก็สามารถสื่อสารถึงกันอย่างชิดใกล้ได้เพียงใช้โทรศัพท์ แสดงให้เห็นว่าในตัวเมืองกระบี่ขณะนั้นการสื่อสารผ่านโทรศัพท์เริ่มกลายเป็นการสื่อสารสาธารณะที่ผู้คน หรือข้าราชการท้องถิ่นสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ขณะที่อาคารศาลากลาง และที่ว่าการอำเภอ ซึ่งแต่เดิมแยกกันอยู่ ก็สร้างใหม่ขึ้นอย่างกว้างขวางให้ต่อร่วมหลังคา เป็นกลุ่มอาคารเดียวกันกับศาลากลางจังหวัด ตัวอาคารแม้จะใช้ไม้เป็นวัสดุหลัก ทั้งไม้ท่อนและไม้ไผ่สาสน แต่ก็ได้ตกแต่งให้ดูโอ่โถงสวยงาม มีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากบ้านประชาชนทั่วไปด้วยการทำลานทราย กวีบรรยายว่า “เดิมโทรศัพท์ไว้มุขหน้าศาลากลาง ผู้จัดสร้างคิดถูกให้ปลูกใหม่ ร่วมหลังคากับที่ว่าการอำเภอ ดูเบ้อเร่อข้างในใหญ่กว้างขวาง มีมุขหน้าผ้าห้อยต่อช่องต่าง มีให้พางพืนที่นั่งทำงาน ในบริเวณมีพรรณมรุกโข” [5]

กวีบรรยายสถานที่ราชการโดยสื่อความรู้สึกตื่นตาตื่นใจว่าแตกต่างจากที่ได้เห็นบ้านเรือนร้านค้าโดยทั่วไป ภาษาบรรยายสถานที่ราชการสื่อถึงความสวยงาม ยิ่งใหญ่และมั่นคง เช่น คำว่า โอโถง เบ้อเร่อ ใหญ่ กว้างขวาง สะท้อนถึงอารมณ์ความรู้สึกชื่นชมยกย่องและแปลกตาปะปนกัน ดังจะเห็นได้ในบทนิราศอีกตอนหนึ่งเมื่อกวีเดินผ่านศาลากลางไปยังจวน และสถานีตำรวจ “ยลสถานบ้านเรือนงามเหมือนดึก ดูพิลึกกลางบ้านพลุกพล่านสวน ... กระทั่งถึงโรงตำรวจภูธร สง่างอนงามพริ้งทุกสิ่งงาม” [5] ขณะเดียวกันก็ยังกล่าวถึงภาพการฝึกแถวของตำรวจ อันสะท้อนถึงการที่ระบบตำรวจภูธรในหัวเมืองได้พัฒนาขึ้นอย่างเป็นรูปเป็นร่างแล้ว

⁴ ภาพ “โรงตำรวจ” หรือสถานีตำรวจดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นอกจากจะมีการแบ่งแยกหน่วยงานสถานที่สำหรับตำรวจออกมาเป็นเอกเทศแล้ว นิราศยังยืนยันให้เห็นว่าในช่วงเวลานั้นระบบการดูแลรักษาความสงบภายในเป็นหน้าที่ของ “ตำรวจภูธร” แล้วไม่ใช่ “พลตระเวน” แบบเก่าที่เคยเริ่มจัดตั้งขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 รายงานพระยาสุโขทัยวินัย เมื่อต้นทศวรรษ 2440 ระบุว่าในปักษ์ใต้ การก่อตั้งกองตำรวจภูธรเกิดขึ้นในมณฑลภูเก็ตก่อนในปี 2439 พร้อมๆ กับการก่อตั้งการปฏิรูปมณฑล จากนั้นจึงขยายมายังมณฑลนครศรีธรรมราช โดยระยะแรกตำรวจจะเป็นแขก และเป็นการเกณฑ์ราษฎรชายมาฝึกคนละ 2 ปี ทำให้ราษฎรหวาดกลัวและหลบหนีกันมาก [10] ต่อมากรมพลตระเวนกับกรมตำรวจภูธรก็ถูกรวมเป็นกรมเดียวกัน โดยให้ตำรวจภูธรมีหน้าที่ฟ้องร้องลงโทษอย่างกรมทหารบก และทำหน้าที่เดิมของพลตระเวนด้วย คือการดูแลรักษาท้องที่ โดยพระบรมราชโองการประกาศเมื่อ 13 ตุลาคม 2458 แสดงให้เห็นการสร้างพื้นที่ราชการแบบรวมศูนย์ตอนหนึ่งในประกาศระบุว่า “ข้าราชการในหัวเมืองสมควรจะรับตราตั้งและขึ้นอยู่ในเจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ ด้วย และธรรมเนียมนี้ก็ต้องกับแบบอย่างธรรมเนียมราชการซึ่งจัดรวมเข้าเป็นกองกลางในประเทศทั้งหลาย” [12]

ในทางหนึ่ง ระบบราชการ สถานที่ราชการ ตลอดจนอุปกรณ์สื่อสารทันสมัยต่างๆ ที่รัฐนำเข้ามา มีฐานะเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน ที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหารของรัฐ พร้อมๆ กับการสร้างสำนึกแบบสมัยใหม่แก่ประชาชน เช่น การไปรษณีย์ และโทรศัพท์ ก็เปลี่ยนแปลงสำนึกเรื่องการติดต่อระยะไกลที่ไม่จำเป็นต้องเดินทางไปพบหน้าตามวิถีเครือญาติแบบสังคมจารีตอีกต่อไป ไปรษณีย์และโทรศัพท์เป็นโครงสร้างพื้นฐานด้านการสื่อสารรายงานข่าวไปยังหัวเมืองต่างๆ ของประเทศไทย ก่อนจะค่อยๆ กลายเป็นทางเลือกการสื่อสารที่แผ่ขยายโอกาสและความนิยมไปสู่พ่อค้า และประชาชนมากขึ้น

โดยในเมืองกระบี่ช่วงกลางทศวรรษ 2440 มีแผนกไปรษณีย์ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่า มีเวลาทำการชัดเจนระหว่าง 09.00-16.00 น. มีพนักงานไปรษณีย์ประจำการ 1 คน² ในอีกไม่กี่ปีต่อมา สถิติสะท้อนให้เห็นว่างานไปรษณีย์สามารถตอบสนองการขยายตัวของพื้นที่และอำนาจราชการในหัวเมืองได้เป็นอย่างดี ดังที่มีบันทึก “บัญชีหนังสือจำนวนเมษายน ร.ศ.121” ว่าในรอบ 1 เดือนมีเอกสารเข้าออกคือ “หนังสือราชการถึงออฟฟิศไปรษณีย์ 25 หนังสือปิดแสดมภ์ข้าราชการทั้งสิ้น 50 หนังสือราชการออฟฟิศไปรษณีย์มีไป 2 หนังสือมาแต่ข้าราชการทั้งสิ้น 30 แสดมภ์ขายได้อย่างน้อย 8 บาท อย่างมาก 14 บาท ต่อเดือน” [4] ในปี 2458 เมืองกระบี่มีรายได้จากแผนกไปรษณีย์มากกว่าเมืองตะกั่วป่าซึ่งเป็นเมืองอุตสาหกรรมเหมืองแร่เกือบ 100 บาท ขณะที่แผนกสรรพากรเก็บรายได้มากกว่าเมืองสตูลถึง 12,832 บาท [11] แสดงให้เห็นถึงการที่ประชาชนเข้าถึงการสื่อสารและการคมนาคมแบบสมัยใหม่ที่ระยะทางและเวลาได้มากขึ้น ผลพวงจากการนี้ย่อมหล่อหลอมให้สำนึกเกี่ยวกับเวลาและพื้นที่ ตลอดจนจินตนาการต่อผู้คนที่อยู่ไกลออกไปแตกต่างไปจากเดิมด้วย

พื้นที่ราชการที่ถูกสร้างขึ้นในหัวเวลานี้ก็อีกพื้นที่หนึ่งก็คือโรงพยาบาล ขณะที่การเดินทางมาถึงเมืองกระบี่นิราศบรรยายให้เห็นลักษณะทางกายภาพของโรงพยาบาลว่าสร้างความรู้สึก “ซึ้งซึ้ง” และ “โอ้อ่า” “ได้ปลูกโรงพยาบาลไว้หลังหนึ่ง ดูซึ้งซึ้งโอ้อ่าหนักหนาหนอ แพทย์ประจำเมืองอยู่รู้กันปรีอ ใครไปขอหยูกยาเอามาจ่าย คนป่วยไข้ไปให้ท่านรักษา ให้กินยาผ่อนปรนมากคนหาย”³ [5]

² รายงานของพระยาสุมนะยวัฒน์ เมื่อ พ.ศ.2441 ระบุว่ากริเริ่มทำการไปรษณีย์ในปักขได้เป็นหนึ่งในกรดำเนินการเพื่อการปฏิรูปทางการเมืองในระยะแรกของการปฏิรูปมณฑล โดยการเดินไปรษณีย์ระหว่างสงขลา-ตรัง-กระบี่ เป็นสายหนึ่งที่ได้รับริเริ่มดำเนินการได้สำเร็จ โดยมีกำหนดเดินไปรษณีย์ 7 วันครั้งหนึ่ง อาจจะมีตลาดเคลื่อนยัตยาวออกไปบ้างขึ้นอยู่กับฤดูกาล อย่างไรก็ดีเนื่องจากเป็นระยะเริ่มต้น การไปรษณีย์ในมณฑลในช่วงทศวรรษ 2440 จึงมักเป็นการเดินหนังสือราชการส่วนใหญ่ ราษฎรยังใช้น้อย โดยมีอุปสรรคสำคัญคือ “ความรู้ของข้าหลวงเทศาภิบาลยังไม่พอ ด้วยมีพนักงานจัดอยู่ส่วนหนึ่งต่างหาก พึงจะได้มอบหมายให้รับผิดชอบ เมื่อกลางเดือนสิงหาคม ร.ศ.117” [13]

³ ภาพของโรงพยาบาลที่ได้รับการนำเสนอ แม้จะไม่รายละเอียดในแง่กายภาพหรือรูปพรรณสัณฐาน แต่เข้าใจว่าน่าจะเป็นรูปแบบโรงพยาบาลในระยะต้นๆ ที่ประเทศสยามเริ่มมีบริการทางการแพทย์ ทั้งเราอาจพิจารณาเทียบเคียงกับโรงพยาบาลหมอบัลด ในเมืองตรังที่สร้างขึ้นโดยผู้ว่าการมณฑลภูเก็ตตามคำขอของมิชชันนารี กรรยาของหมอบัลดคลีย์-เอ็ดน่า บรูเนอร์ บัลคลีย์ บรรยายผ่านสายตาและมุมมองของชาวตะวันตกที่วิวัฒนาการด้านการพยาบาลเจริญก้าวหน้ามาก่อนแล้วว่า เมื่อเดินทางมาถึงทับเที่ยง ก็เห็นภาพโรงพยาบาลตั้งอยู่กลางทุ่ง “ขณะที่รถของเรากำลังแล่นข้ามสะพานที่อยู่เลยออกมาจากทางแยกในตัวหมู่บ้าน ภาพของโรงพยาบาลก็ปรากฏตระหง่านขึ้นมาสู่สายตา มันเป็นเรือนขนาดใหญ่ เรียบๆ แลดูเหมือนโรงนา แต่อย่างน้อยที่สุด ข้อดีก็คือมันตั้งอยู่ห่างออกมาจากตัวถนน และอยู่ในพื้นที่ที่มีบริเวณกว้างขวางพอสมควร” [14] เอ็ดน่า บอกเล่าถึงบรรยากาศของโรงพยาบาลที่กลายเป็นพื้นที่สาธารณะของผู้คนอันหลากหลาย ทั้งชาวบ้าน พ่อค้า ข้าราชการท้องถิ่น ข้าราชการส่วนกลาง ตลอดจนชาวต่างชาติ ภาพการใช้พื้นที่โรงพยาบาลในจังหวัดตรังดังกล่าว ย่อมส่องสะท้อนให้เห็นสถานะความเป็นพื้นที่ราชการในฐานะพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมในเมืองกระบี่ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ จะส่งผลให้ประชาชนได้รับการบริการและได้รับประโยชน์แล้ว ในมิติของการปฏิสัมพันธ์ เมื่อผู้คนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งเข้าไปใช้พื้นที่แล้วย่อมต้องมีการสัมพันธ์กันในบทบาทต่างๆ และยังเปิดโอกาสให้กลุ่มคนหลากหลายเหล่านี้ได้พบเจอและสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนจำนวนมากอีกด้วย อย่างน้อยที่สุดก็เป็นพื้นที่ที่พบเจอกันระหว่างแพทย์และผู้ป่วย

สถานที่ราชการอีกแห่งหนึ่งคือ ศาล และเรือนจำ ระหว่างเดินกลับจากถ่ายรูปคณะเสื่อป่าไปศาลากลาง กวีผ่านศาลเห็นผู้คนมากมาย จากนั้นเล่าประสบการณ์และความคิดเกี่ยวกับการประพุดัตถ์ภายใต้กฎหมาย และหลักพุทธศาสนา “ไปถึงศาลชำระความอยู่ตามทาง คู่ความบ้างพวกนั่งคอยฟังคำ พิพากษาว่าจะแพ้หรือชนะ ที่ถูกเมียฟ้องหย่าเที่ยวหน้าเสีย ความรักเมียเสียหน้า น้ำตาไหล เช่นคำว่ามิตรจิตยอมมิตรใจ ดูรูปศาลโสภณสง่างาม จะถาวรยืนนานถึงปานไหน ครั้นขมนักจกจกเวลาไป แล้วครรถ์รับมาไม่รารอ” [5]

จะเห็นได้ว่าศาลยุติธรรมในฐานะพื้นที่ราชการได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในชีวิตของชาวเมืองกระบี่ยุคนี้ กวีนำเสนอให้เห็นว่าบทบาทของศาลเข้ามามีการจัดการกับชีวิตของปัจเจกบุคคลและชุมชนมากขึ้น ในแง่ของปัจเจก ก็คือการเข้ามาเป็นผู้พิพากษาคัด-ถูก แก้ไขข้อขัดแย้งในครอบครัวในลักษณะคดีแพ่ง นอกจากนั้นยังมีการแก้ไข ปัญหาเพื่อความสะดวกสบายในเมืองตามลักษณะคดีอาญา เช่น คดีลักทรัพย์ คดีโจรผู้ร้ายที่กระทำผิดต่าง ๆ อีกด้วย บทนิราศตอนหนึ่งบรรยายว่า ตระราง หรือคุกของเมืองกระบี่นั้นมีอาณาบริเวณกว้างขวาง สร้างจากไม้ต้นใหญ่โต เพื่อความแข็งแรง ดังบทนิราศว่า “แล้วเดินเรียบแลมาหน้าตระราง ดูกว้างขวางคึกคักเสียอีกโข เขากันไม่ทั้งลำ ทำใหญ่โต ใครอย่าโลเลนึกจะโลดลอด” [5]

แม้บทนิราศจะบรรยายลักษณะทางกายภาพของคุกแต่ก็สะท้อนนัยของการกำราบให้เห็นอำนาจ ของรัฐผ่านการบังคับใช้กฎหมายเพื่อลงโทษผู้กระทำผิด กวีเสนอภาพคุกที่ “กันไม้ทั้งลำทำใหญ่โต” เพื่อแสดง ให้เห็นความมั่นคงแข็งแรงของการลงทัณฑ์ ชีวชนให้ผู้อ่านตระหนักถึงความแข็งแรงของอำนาจรัฐสยามขณะนั้น ที่อำนาจอื่นไม่อาจต่อสู้อย่างทัดทานได้ โดยเฉพาะอำนาจในสังคมดั้งเดิมก็ต้องพ่ายแพ้ ดังบทนิราศว่า “ถึงจะบนผีสาว อ้างเวทมนต์มีเคล็ดหนอดอยากนั่งปากหวอด นอกจากนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายยังไม่ละเว้นแม้แต่ผู้หญิง กวีแสดงความแปลกใจเมื่อพบว่าในคุกเมืองกระบี่นั้นไม่เพียงแต่เต็มไปด้วยนักโทษชายเท่านั้น แต่ยังมียกโทษ หญิงอีกด้วย ดังบทนิราศว่า เออตระรางนี่กว่าข้างแต่คนชาย เดียวนี้ไพร่รังรังขังผู้หญิง” [5]

ในอีกด้านหนึ่งบทนิราศนี้บอกถึงการขยายตัวของเมืองกระบี่ที่มีผู้คนหลากหลายขึ้น เกิดปัญหาต่าง ๆ จนรัฐต้องก่อตั้งศาลกลางและคุกเมือง คดีความในศาลที่มีมากขึ้นยังแสดงให้เห็นสำนึกแบบสมัยใหม่ของผู้น คนที่เปลี่ยนแปลงไปจากสำนึกเรื่องความยุติธรรมในสังคมจารีต ที่มุ่งแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้วยจารีตวิธี เช่น การไกล่เกลี่ยโดยผู้นำบารมี การแก้แค้นเอาคืน ตลอดจนประเพณีประนอนกันเอง มาสู่การพึ่งพาหลักกฎหมาย และกระบวนการยุติธรรมของรัฐ ซึ่งเป็นระเบียบวิธีจัดการปัญหาขัดแย้งของสังคมสมัยใหม่ ทำให้เห็นว่าการเข้ามาของอำนาจรัฐได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านสำนึกของผู้นคนให้มาให้คุณค่าแก่ระเบียบแบบ สมัยใหม่ด้วย

ความน่าสนใจของการบรรยายถึงระบบยุติธรรมในนิราศอีกประการหนึ่งคือกวีได้นำเสนอภาพ ตัวแทนของการเป็น “คนดี” ที่ไม่ใช่เพียงแต่มีคุณสมบัติเป็นศาสนิกชนเท่านั้น แต่ยังต้องเป็นผู้ปฏิบัติตาม กฎหมายของบ้านเมือง และต้องเป็นผู้มีคุณลักษณะแบบ “คนสมัยใหม่” อีกด้วย ดังบทนิราศว่า “ถือเอาจะกิน นั่งนอนซื้อคร้าน เรื่องการงานเบื่องหมดไม่อดสา ครั้นอดหยากยากจนเต็มประดา คิดหาทางลบลัทธิทรพย์คน คราวพ่อแม่สั่งสอนไม่พอนปรน เทียวชุกชนดิงดื้อเพราะถือดี อย่าคบค้าพวกโจรโลนทมิฬ เขาจะนินทาว่า ด่าประจาน” [5]

บทนิราศข้างต้นแสดงให้เห็นการผสมผสานความคิดต่างๆ ที่หลากหลายเข้าด้วยกันในการจัดจำแนก ความเป็น “คนดี” ของกวี กล่าวคือมีทั้งหลักพุทธศาสนา โดยการกล่าวถึงศีลข้อ 2 ที่ว่าด้วยการลักทรัพย์เป็นบาป การลักทรัพย์ที่เป็นพฤติกรรมที่ผิดทางอาญาและทางแพ่ง จากนั้นจึงเชื่อมโยงไปสู่ลักษณะนิสัยว่าการเกิดมาจาก คนมีนิสัยเกียจคร้าน ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบสมัยใหม่ที่มนุษย์ต้องไม่เกียจคร้าน ต้องใช้ “เวลา” ให้เป็นประโยชน์

ต่อการผลิตสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ต้องเชื่อฟังขุนนาง รวมถึงนิสัยที่ต้องเลือกคบคนที่ดีไม่คบคนพาล

หากสถานที่ราชการคือพื้นที่ที่รัฐมุ่งสร้างเพื่อเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐสยาม พื้นที่ราชการในท้องถิ่นจึงมีความหมายในฐานะพื้นที่แห่งความเป็นชาติที่ถูกจัดวางอยู่ในระยะไกล และถูกเชื่อมโยงให้ใกล้กันมากขึ้นด้วยการคมนาคมสมัยใหม่ บนพื้นที่นี้ กวีได้สะท้อนให้เห็นถึงท่าทีและการปรับตัวของคนในเมืองกระบี่ที่ถูกดึงเข้าไปสัมพันธ์กับวาทกรรมความเป็นชาติสยาม ค่อยๆ เกิดสำนึกร่วมทำให้คนในชนบททั้งใกล้และไกลถูกแรงดึงดูดเข้าสู่พื้นที่อำนาจและสังคมเศรษฐกิจแบบใหม่นี้ ในฐานะที่พื้นที่ใหม่นี้สามารถตอบสนองสำนึก โอกาส และความปรารถนาแบบใหม่ผ่านการเข้ารับบริการและปฏิสัมพันธ์ในทิศทางต่าง ๆ กระบวนการนี้จึงกลายเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งให้คนท้องถิ่นต้องปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อให้สอดคล้องกับระเบียบหรือชนบทของพื้นที่ใหม่นี้ด้วย ดังเช่นในกรณีของกวีที่ต้องมาขึ้นทะเบียนเป็นเสือป่า ขณะที่ประชาชนทั่วไปก็ต้องเข้ารับบริการผ่านการทำสำมะโนประชากร จ่ายภาษี และเอกสารราชการต่าง ๆ เพื่อที่สุดแล้ว พวกเขาจะถูกควบคุมจากรัฐสยามอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น¹

3) การคมนาคมภายในและการขยายตัวของตลาดในฐานะพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม

นโยบายจากรัฐสยามในการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นนั้นดำเนินมาอย่างเข้มข้นตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองกระบี่ก็ได้รับผลกระทบจากการดำเนินการนี้เช่นเดียวกัน โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะนี้ แ่งหนึ่งเป็นความพยายามและตระหนักของรัฐในการวางแผนนโยบายเพื่อจะสามารถเข้าถึงท้องถิ่นได้อย่างว่องไว ทั้งเพื่อจุดมุ่งหมายในการจัดการและจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจ ภาคใต้ฝั่งตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าและอุตสาหกรรมเหมืองแร่แห่งใหม่ที่เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในเขตเมืองระนอง ภูเก็ต ตะกั่วป่า และพังงา ชาวต่างประเทศซึ่งส่วนมากเป็นชาวจีน (ในระยะแรก) และชาวอังกฤษ (ในระยะหลัง) ได้เข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ดิบจำนวนมาก ความเคลื่อนไหวเหล่านี้มีส่วนกระตุ้นในการพัฒนาปรับปรุงหรือสร้างทางเกวียนและถนนในเมืองสำคัญๆ อาทิ เมืองภูเก็ต นครศรีธรรมราช สงขลา เป็นต้น [15] ในแง่ยานพาหนะ พระยารัษฎานุประดิษฐ์ก็สร้าง “เกวียนเทศา” ขึ้นจากตัวอย่างที่ไปเห็นจากเมืองชวา แล้วให้ผู้ใหญ่บ้านและกำนันไปส่งเสริมให้ราษฎรสร้างใช้เป็นตัวอย่าง ส่วนเมืองกระบี่ก็มีการปรับปรุงถนนหนทาง ขุดคูข้างถนน เพื่อให้การคมนาคมสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น [3]

การเปลี่ยนแปลงด้านคมนาคมและการเกิดขึ้นของตลาดในฐานะพื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวขึ้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองกระบี่ บทนิราศตอนหนึ่งได้บันทึกถึงการเข้ามาของคนกลุ่มใหม่ ๆ จำนวนมากกว่า “ที่ตรงนี้เป็นป่ากรราร้าง เขาพังผาดถมชุมที่ลุ่มหล่ม ที่ได้เขินปราบชุดให้อุดตม คนนิยมมาอยู่เป็นหมู่กอง ฝ่ายได้สะพานบ้านดูเกลือกกล่น มีผู้คนอิงอื้อเทียวซื้อของ ล้วนสินค้ากองเกกอนนกนง คนแซ่ซ้องหญิงชายสบายบาน” [5]

บทนิราศอีกตอนบรรยายว่า “เหนือสะพานบ้านหนึ่งเขาพังตั้ง กำลังยังปล้ำปลุกกันทุกแห่ง แม้ปลุกเสร็จ การที่สร้างค่าจ้างแพง แต่การแสวงค้าขายสบายดี” [5] ซึ่งสะท้อนความเป็นชุมชนเมืองของกระบี่ที่น่าสนใจยิ่ง กล่าวคือมีการจ้าง “นายช่างก่อสร้าง” ขณะที่ในตลาดก็มีสินค้า “ทั้งกับส่วเหล็กไซ เลื่อยใหญ่เล็ก” [5] ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีนายช่างที่อาจเป็นทั้งชาวจีนและชาวท้องถิ่นดั้งเดิมหันมายึดอาชีพนี้จำนวนมากพอที่

¹ หลักฐานวรรณกรรมไม่ได้ครอบคลุมข้อมูลการสำมะโนอย่างทั่วถึงทุกพื้นที่ แต่พบได้ในบางมณฑลจากวรรณกรรมนิราศเรื่อง “นิราศเทพา” ของ ก.แสงจันทร์ กวีผู้เป็นอาลักษณ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ามุริยเมธิวร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ผู้ว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช นิราศเรื่องนี้เขียนเล่าถึงการเดินทางจากสงขลาไปเทพาเพื่อการทำสำมะโนประชากรในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2460 เข้าใจว่าในระยะดังกล่าวจะมีการสำมะโนทั่วทุกตำบล ภายหลังจากที่เคยมีการสำมะโนไปครั้งหนึ่งแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วงทศวรรษ 2440 [16]

พ่อค้าเงินจะสามารถทำกำไรจากสินค้าประเภทเครื่องมือช่างได้ ขณะเดียวกันก็สะท้อนการเติบโตของเมืองกระบี่ว่ามีศักยภาพมากกว่าที่จะหล่อเลี้ยงคนอาชีพเฉพาะทางที่ไม่ได้ประกอบธุรกิจหรือประมงได้

นิราศยังไล่เรียงให้เห็นว่าสินค้าในตลาดใหม่มีหลากหลาย ทั้งสินค้าจากชาวบ้านกระบี่เอง เช่น สัตว์เลี้ยง พืชผัก สัตว์ทะเล และสินค้าจากตลาดภายนอก ทั้งในและนอกประเทศ เช่น เสื้อผ้า แพรพรรณ แพรฝรั่ง ถ้วย ชาม น้ำหอม เป็นต้น [5] กวีถือว่าตลาดดึงดูดผู้คนที่อยู่ห่างไกลกันในทางกายภาพได้เข้ามาปฏิสัมพันธ์กันผ่านการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่แปลกหูแปลกตาชาวท้องถิ่น ขณะที่สินค้าท้องถิ่นก็สะท้อนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในเมืองกระบี่อันหลากหลาย เช่น การกล่าวถึง “คนเหนือ” ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่ดอนหรือควนสูงห่างไกลที่นำผลผลิตจากปามาขายและแลกเปลี่ยน ชาวทะเล หรือชาวน้ำ (อุรกลาไวย์) ก็เอาสัตว์ทะเลมาขายบนนิราศตอนนี้บรรยายภาพการซื้อขายที่มีชีวิตชีวาเป็นอย่างยิ่ง ดังว่า “พวกชาวเหนือไม่มีเรือเข้ามาดอน ต้องหาบคอนหิ้วทุนจนพูนหนัก พวกทะเลมีเรือทุกออกคลุกคลี ไม่ถ่อหักตกเรือเปียกเพื่อพริก แต่เขาได้ปูปลาเอามาขาย ที่ข้างขายหอยกุ้งยุงมือล้น หยไปทันกระชากตกคว่ำหกหมด เจ้าของกระสาย ขายแพงแข็งไม่ลด ผู้ซื้ออดยีนเผื่ออยู่เล้าลุ่ม ไม่น่าจะคบมาค้าแลกเปลี่ยนทะเลดาขายกุ้งกระดาดตั้งอวดล่อหนวดหุ้ม บ้างขายหอยทั้งเปลือกเลือกกันซุ่ม บ้างไปรุ่มกันซื้อรื้อปลาโกรย” [5]

นอกจากนี้ ตลาดยังมีบทบาทในการจำแนกเอกลักษณ์ของกลุ่มคนด้วย เห็นได้จากลักษณะสินค้าที่ผู้คนนำมาขาย เช่น ขวามลายู และชาวน้ำ หรืออุรกลาไวย์ นำสินค้าที่หาได้มาจากท้องทะเล เช่น ปู ปลา กุ้ง หอย โดยเฉพาะขวามลายูนั้น จดหมายเหตุในรัชกาลที่ 6 คราวเสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตกเมื่อ พ.ศ.2453 บันทึกไว้ว่า นอกจากจะใช้เครื่องมือประมงชายฝั่งเก่งแล้ว ยังดำนางมหายางรมตัวเรื่อยๆ ได้เก่งด้วย [7] ส่วนชาวน้ำหรืออุรกลาไวย์ เป็นกลุ่มคนที่เชี่ยวชาญการประมงน้ำลึก เช่น กลุ่มชาวน้ำเกาะปอกที่เคยหาไข่มุกมาขาย [11] ขณะที่ชาวนา ซึ่งเป็นกลุ่มคนไทยส่วนใหญ่จะมีสัตว์น้ำจืดมาเป็นสินค้าในตลาดใหม่ ดังบทนิราศกล่าวว่า “ข้างพ่อหม้ายชาวนาขายปลาช่อน วิดแล้วคอนมาเป็นกลุ่มหลุด กลุ่มหัว ชังโล้ยใหญ่ไม่มีใครซื้อสักตัว เพราะเขากลัวช่อนพองไม่ต้องตา” [5]

บทนิราศได้บันทึกถึงชาวจีนที่นำสินค้าหลากหลายมาขาย โดยเฉพาะสินค้าจากต่างประเทศ หรือท้องถิ่นไกลห่างอื่น ๆ ได้แก่ ผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น กบ สิว เลื่อย กระจัก ตะเกียง เป็นต้น ดังตอนหนึ่งว่า “มีโรงนัดนัดขายวันอาทิตย์ เป็นอาณานิตร สนสุขสนุกสนาน พวกจีนขายไหหมามั่วยฆาฆาฆา มีดพร้าขวานจอบขะแลงเหล็กแล่งตะใบ ทั้งกบสิวเหล็กไซ เลื่อยใหญ่เล็ก บ้างขายเหล็กเชิงกรานแลผลาไถ โล่เป่ บั้ง ตะเคียวเหล็กเกี่ยวไฟ บ้างขายตะไกรมัดโกนตะเกียงโคม” [5]

เป็นที่น่าสังเกตว่า บทนิราศข้างต้นได้กล่าวถึง “โรงนัด” หรือ “ตลาดนัด” ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นความคิดริเริ่มของพระยารัษฎานุประดิษฐ์¹ การสร้างตลาดนัดขึ้นไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้ากันเท่านั้น แต่สะท้อนถึงการที่ชุมชนต่างๆ มีผลผลิตทางการเกษตรที่เกินกินเกินใช้ในครัวเรือนมากขึ้น การสร้างตลาดนัดขึ้นจึงเป็นการสร้างช่องทางการระบายสินค้าของชุมชนอันเป็นวิถีของทุนนิยมสมัยใหม่นั้นเอง ตลาดจึงเป็นพื้นที่และกลไกสำคัญอันเป็นศูนย์กลางในการสร้างและเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เห็นได้จากการบรรยายของกวีในอีกหลายตอนด้วยกัน ดังภาพในตลาดว่า “ถึงตลาดเขานัดกันขายของอนเณกนองคั่งคับอยู่สับสน พวกแขกแจ็กจีนใหม่เทศไทยปน แต่ล้วนคนเบียดเสียดกันเบียดยัด” [5] หรืออีกตอนหนึ่งว่า

¹ ภายหลังจากที่ท่านได้ไปที่เกาะเขา ได้เห็นการจัดตลาดนัดในชุมชนต่างๆ หมุนเวียนกันไปในแต่ละวัน ในสัปดาห์หนึ่ง ต่อมาข้าหลวงมณฑลนครศรีธรรมราชก็ได้นำไปเป็นตัวอย่าง จนเกิดวัฒนธรรมตลาดนัดอย่างแพร่หลายในภาคใต้ฝั่งตะวันออก ตั้งแต่หลังปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2439 เป็นต้นมา [13], [10], [17]

“พอมานพบปลาเบนสดออกกรสแปลก ชวนว่าแลกกันหรือน้องกับของข้า ก็ต่างคนต่างสมัครซักข้า ต่างปลดปลาให้กันไม่ทันจะพูด” [5] “ชวนเจ้าปู่แลกแลกกับส้มเฟื่อง ต่างก็ปลดปลดให้ไม่เข้าซี่” [5]

4) พื้นที่สนทนากับการสลายชนชั้นและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม

เมื่อกล่าวถึงพื้นที่สนทนาของคนในท้องถิ่น คนทั่วไปมักนึกถึงการละเล่น ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน หรือแม้แต่กีฬาพื้นเมือง อย่างไรก็ตามมีหลักฐานว่ากีฬาการพนันอย่างเกมชนสัตว์เป็นที่นิยมเป็นอย่างมากในภาคใต้ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา นิราศเมืองกระบี่ได้ช่วยตอกย้ำความจริงดังกล่าว โดยกวีได้บรรยายการชนไก่ในสนามเมืองกระบี่ความยาวถึง 54 บท เน้นรายละเอียดวัน เวลา สถานที่ ผู้คน และอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ผู้อ่านจะเห็นภาพบรรยากาศการของผู้ชม และนักเลงพนันไก่ กลเม็ดเคล็ดลับด้านการแข่งขันเพื่อเอาชนะ ตลอดจนภูมิปัญญาด้านการชนและดูแลไก่ชน ทำให้รู้ได้ว่าในห้วงเวลานั้น บ่อนไก่เป็นพื้นที่สนทนาที่สำคัญของเมืองกระบี่ โดยการชนไก่จะจัดขึ้นในวันอาทิตย์ เริ่มชนคู่แรกเวลา 09.00 น.จนถึงค่ำ (ไม่ระบุเวลาที่ชัดเจน) บ่อนจึงเปิดให้ผู้คนได้เข้าไปจับจองพื้นที่ตั้งแต่ 08.00 น.เป็นอย่างช้า

โดยก่อนที่จะบอกเล่าเรื่องราวบ่อนไก่ กวีได้สะท้อนอารมณ์และความรู้สึกตัวเองว่ามาอยู่ในเมืองแล้วไม่มีชีวิตชีวมานัก ทั้ง “หวนละห้อย” และ “อารมณ์โรยโรยหิวผิดผิพรรณ” แต่ความรู้สึกเหล่านี้ก็หายไปอย่างรวดเร็วเมื่อถึงวันอาทิตย์ เนื่องจากท่านรู้ว่าจะมีการเปิดบ่อนไก่ ดังบทนิราศตอนนั้นว่า “เขาจะชนไก่พนันกันตามเคย ค่อยสบายทุกข์เบาบรรเทาหาย กินข้าวเข้าแต่พอแฉะแล้วแต่งกาย ตะวันสายไปบ่อนจรดล” [5]

จะเห็นได้ว่าบ่อนไก่เป็นพื้นที่สนทนา การเป็นเป้าหมายของการผ่อนคลาย การที่บ่อนเปิดในวันอาทิตย์ที่มีโรงนัดหรือตลาดนัดด้วย แสดงให้เห็นร่องรอยวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ที่มีการแบ่งสรรเวลาวันปกติกับวันหยุดพักผ่อนกันอย่างชัดเจนแล้วในระดับหนึ่ง กวีจึงมีอารมณ์ความรู้สึกเหมือนกำลังรอคอยวันหยุดนั้นอยู่อย่างใจจดใจจ่อ พอ ๆ กับที่แม่ค้าแม่ขายรอให้ถึงตลาดนัดวันอาทิตย์เพื่อนำของไปขาย ขณะเดียวกัน กวียังนำเสนอให้เห็นว่า บ่อนไก่เป็นที่รวมของคนหลากหลายทั้งชาติพันธุ์และชนชั้น ความสัมพันธ์ต่างสถานะเช่นนี้ไม่เพียงแต่เกิดขึ้นได้ในพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างวัดวาอารามดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ [18] เคยวิเคราะห์เอาไว้เท่านั้น แต่เกิดขึ้นได้ในพื้นที่สนทนาการอย่างเช่นบ่อนการพนันอีกด้วย

ขุนสมานนุกรกิจเป็นข้าราชการระดับกลางๆ ใช้บ่อนไก่เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในวันหยุด ใจจดจ่อรอคอยกับความบันเทิงนี้ เมื่อเข้าไปในบ่อนได้บรรยายถึงผู้คนมากมายที่ต่างก็ปลดปลดสถานะทางชนชั้นของตนเองออกไป กลายเป็นเพียงผู้นิยมบ่อนไก่อย่างเท่าเทียมกัน จะแตกต่างกันก็แต่เพียงมีเงินแท่งใก่น้อยหรือมากเท่านั้น บทนิราศตอนหนึ่ง บรรยายว่า “พอไถ่ถามคนฉาวสนั่นลั่น ในวันนั้นมูลนายเป็นไม้ถือ ถกเขมรปั่นปาดังสะรือ ใต้บมือกวักพะยักเป็นสัญญา พอหมอกไก่หอมไต่ยกให้หน้า นั่งปิดเปาเอาแรงหย่าแข่งชา” [5] จากตัวบทนี้ จะเห็นได้ว่ากวีบรรยายถึงบรรยากาศของการต่อรองเล่นพนันไก่ชนกันระหว่างผู้ชมในบ่อน สถานะทางสังคมของบุคคลต่างๆ ดูเหมือนจะไม่สำคัญอีกต่อไป คำว่า “ไม้ถือ” ในวรรคที่ว่า “ในวันนั้นมูลนายเป็นไม้ถือ” สื่อความว่าทุกคนที่เข้ามาอยู่ในบ่อนไก่อีกต่างก็มีสถานะที่ทัดเทียมกันทั้งในฐานะผู้ชมการชนไก่และผู้เล่นพนันไก่ชน ในชีวิตประจำวัน ราษฎรกับมูลนายอาจสัมพันธ์กันในลักษณะข้า-ขุน-มูลนาย ซึ่งมีวิถีประเพณีและปฏิบัติต่อกันอย่างเป็นแบบแผนทางชนชั้น ทั้งด้วยฐานะทางสังคม อำนาจทางเศรษฐกิจ และอำนาจปกครอง แต่ในบ่อนไก่ ข้า-ขุน-มูลนาย สามารถปฏิสัมพันธ์เพื่อสร้างข้อตกลงบนเงื่อนไขการพนันขึ้นต่อเพียงแค่แสดงกิริยา “ตบมือกวักพะยักเป็นสัญญา” ซึ่งหากเป็นในวิถีความสัมพันธ์อันเป็นปกติทางสังคม กิริยาอาการลักษณะนี้อาจจะถือเป็นการไม่สุภาพ ประชาชนแสดงออกต่อมูลนาย หรือข้าราชการย่อมไม่เหมาะสม แต่นิราศเสนอให้เห็นว่าบ่อนไก่อได้กลายเป็นพื้นที่พิเศษที่สลายจารีตทางสังคมดังกล่าวลง ทำให้คนต่างชั้น

และต่างชาติพันธุ์สามารถเข้าถึงกัน และบรรลุสัญญาตลอดจนข้อตกลงกันได้ง่ายขึ้น

เป็นที่น่าสนใจว่าบ่อนไก่กลายเป็นที่หมายปองและเผื่อรอของการเดินทางเข้าเมืองกระบี่ครั้งนี้ของชุมชนนุรกิจด้วย ทั้งนี้อาจพิจารณาได้จาก 2 ประการ คือ ประการแรก การที่ท่านอุทิศพื้นที่บรรยายบรรยายภาคในบ่อน พฤติการณ์ของไกชน การแสดงออกของผู้ชม นักพนัน และหมอไก่ โดยละเอียด กินพื้นที่นุริศหลายสิบบท ประการต่อมา คือหลังเสร็จสิ้นธุระสำคัญ คือ ถ่ายรูปคณะเสือป่า ท่านดูเหมือนจะมีความตั้งใจที่จะพักต่อในเมืองกระบี่เพื่อรอกิจกรรมในวันอาทิตย์ บทนิราศแสดงให้เห็นว่าวันอาทิตย์เป็นวันพักผ่อนวันสำคัญ โดยเฉพาะของเหล่าข้าราชการและพ่อค้าประชาชน กวีเข้ามาบ่อนไก่ตั้งแต่เช้ากระทั่งค่ำ จึงกลับบ้านพักรุ่งเช้าก็เดินทางกลับอำเภอลอดพน

พฤติการณ์ของกวีข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมการชนไก่ดังกล่าวนี้ไม่เพียงแต่เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชุมชนเมืองกระบี่เท่านั้น แต่ยังเป็นกิจกรรมการพักผ่อนที่สำคัญซึ่งคนเมืองกระบี่ไม่น้อยรอคอยและปรารถนาที่จะเข้าร่วม เนื่องจากกิจกรรมนี้เป็นทั้งการเสี่ยงโชค กีฬาพื้นบ้าน และความบันเทิงในรูปสันทนาการ ตอนหนึ่งกวีนำเสนอว่า “ที่บ้างนั่งบ้างลุกลั่นคลุกฝุ่น ชูลมุนเขลิกขลาก ถลากไถล พวกราชแขก เอาไก่แยกไก่อชาวไทย เพราะตัวใหญ่ได้เปรียบพุดเลียบลื้อ ช้างในไทยไหวพริบหยาบไก่อเดียว ดุยาวเพื่อยแหลมดีไม่มีลื้อ ออกตั้งรับกลับ ขูดเกลี้ยงพุดพ้อ พวกแขกท้อเสียทีไม่มีแวว เพราะเดียดัดขัดดอกยกไปลับ ไม่กล้ากลับเลียมล่อมาจอแหว แหกยิงชอกไทยยิงตอกเอาแปวแปว ได้ใหญ่แล้วอย่าชอกฉุนออกมา” [5]

ภาพบรรยายจากตัวบทข้างต้น แม้แต่เพียง 3 บทจาก 54 บท แต่ได้นำเสนอให้เห็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่เด่นชัด บท “ที่บ้างนั่งบ้างลุกลั่นคลุกฝุ่น ชูลมุนเขลิกขลาก ถลากไถล” ให้ภาพการเคลื่อนไหวอันวุ่นวายของผู้คนในบ่อนก่อนที่จะเริ่มชน คำว่า “เขลิกขลาก” มีความหมายว่า วุ่นวาย ไร้ระเบียบ และเลอะเทอะเประอะเปื้อน คำนี้จึงแสดงให้เห็นลักษณะบ่อนที่เป็นพื้นดิน มีฝุ่น และแออัดไปด้วยผู้คนที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการบันเทิงในวันหยุดนี้ พร้อมๆ กันนั้น กวีแสดงให้เห็นชนบในการเปรียบไก่อและนำไก่อมาชนด้วยว่า ส่วนใหญ่จะเป็นนักเลงไก่อชาย อุ่มไก่อมาโดยมีไม้กันเป็นร่มผ้าปิดเพื่อไม่ให้ไก่อตื่นสนามหรือตื่นคน หรือที่เรียกว่า “เสียตะหว้า” หรือ “เสียตะบะ” จากนั้นเมื่อมาถึงกึ่งวงไก่อลงไก่อๆ ตัว จะให้หางไม้ได้ เพราะกลัวจะถูกวางยา แล้วก็ให้กินน้ำกินข้าวเพื่อให้ไก่อผ่อนคลาย จนกระทั่งใกล้ 09.00 น.จึงมีประกาศให้เอา “ไก่อลงบ่อน” เจ้าของไก่อก็จะแก้มือผูกผูก วางไก่อลงริมสนามแล้วเรียกหาคู่ชน นอกจากนี้ กวีบรรยายให้เห็นว่าในบ่อนไก่นั้นเต็มไปด้วยเหล่าเหลี่ยมที่หลากหลาย เจ้าของไก่อต้องระมัดระวังเพื่อไม่ให้ไก่อตัวเองถูกยา หรือถูกเปลี่ยนตัว หากส่งไก่อให้ใครประเมินก็ต้องจับจ้องไว้ไม่ว่างตา เนื่องจากกลัวอีกฝ่ายจะเล่นเล่ท่ามีตีมีย้าย เช่น วางยา หยิกเอ็น ซึ่งถ้าถูกกระทำเช่นนั้นก็จะเสียเปรียบในการต่อสู้ อาจต้องแพ้พนันหลดลู่ โดยกวีใช้อุปมาอุปไมยว่าหาก “เพื่อนหยิกเอ็นไก่อได้แทบขายเมีย”

วรรคต่อ ๆ มา เสนอให้เห็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาพบเจอ ชัดแจ้ง และแก้ไขความขัดแย้งระหว่างกันผ่านกิจกรรมการจับคู่ไก่อชนและเดิมพัน พร้อมกันนั้นก็สื่อสารถึงอัตลักษณ์ของคนไทยและคนมลายูที่ต่างฝ่ายก็มีเล่ห์เหลี่ยมและลักษณะนิสัยที่เป็นเอกลักษณ์ ดังจะเห็นได้ว่าบทนิราศเสนอภาพของคนมลายูเจ้าของไก่อชนตัวใหญ่ได้เปรียบที่พุดจา “เลียบลื้อ” หรือเยาะเย้ยถากถางคนไทย ส่วนคนไทยก็แก้ไขจุดอ่อนที่ไก่อตนตัวเล็กด้วยการเอาไก่อเดียวยาวแหลมเข้าไป พร้อมเยาะเย้ยกลับ สร้างความขุ่นมัวให้แก่อีกฝ่าย บทนิราศบรรยายปฏิสัมพันธ์ตอนนี้อย่างได้ภาพและอารมณ์ว่า “แขกเต็มโกรธกระโดดยกไก่อตัวอ่อน มีเดียด้อนแหลมปลาย ทั้งซ้ายขวา พุดตามร้อนตัวอ่อนอ่อนแรงเอามาไทยเกลี้ยงว่าไก่อมันแปลกแขกไม่ดัด แขกว่าไทยมีมันแรงเกลี้ยงซังกั้ว ห้ามไม่ฟังปากฉมูก จะถูกหมัด ที่นั่นไทยเอาไก่ออ่อนเข้ายัด พอสมมัดสมแบกให้แขกเคียง แขกก็ไล่ไทยก็สู้เป็นคู่ชน

เรียกเดิมพันดังอิงระทึงเสียง ให้เพื่อนฝูงแห่ห้อมอยู่พร้อมเพรียง เข้านั่งเรียงรักษาพยาบาล” [5]

ตัวบทนิราศข้างต้นเห็นถึงน้ำเสียงการบรรยายของกวีที่ใช้ภาษาเสียงจริงจึง บทนิราศตอนนี้จึงแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวมลายูและชาวไทยที่ค่อนข้างสนิทสนมกันมาก แสดงออกผ่านการหยอกล้อและข่มขวัญกันแรงๆ ก่อนที่กวีจะสรุปให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ในลักษณะของการหยอกล้อนี้ถือเป็นปกติเนื่องจากเป็น “คู่แข่งกัน” กันอยู่แล้ว ปฏิสัมพันธ์เชิงแข่งขันยกระดับการแข่งขันไถ่ชนธรรมดาๆ ให้มีมิติของการต่อสู้ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ จึงสามารถเรียกเดิมพันได้สูง ทำให้บรรยากาศในบ่อนสนุกสนาน ระทึกใจมากยิ่งขึ้น ดังบทนิราศบรรยายการต่อสู้ของไก่ที่กลายเป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและมลายูว่า “ไก่คู่แข่งกับไทยและไขว่ไขว่ เสมอควายแต่ไม่รู้ควายอยู่ไหน แหกก็ล้อไทยก็ล้อมร่อเข้าไป พอเข้าใกล้แขกตอบไทยหลบรูปแขกว่าโฮยไทยนี่มันขี้หลอ ไม่เหมือนแขกครั้งล้อแล้วไม่หลอ ไทยตอบว่าอย่าเชื่อแขกเลื้อยครุบ อะไรหลอเมื่อมันล่อนล่อนถึงแก่ แขกร้องว่าอะหล้ออะหล่าน่าหลิเลา...พอไก่แขกหักไก่ไทยล้มพลกไทยตกใจทำหน้าตาบ้อหลอแขกว่างาห้าควายก็ไม่พอ ต่อให้ขอทานมาลักห้ากระบุง พวกไทยกลัวไม่กลัวว่าอะไร พอไก่ไทยหายขัดเปิดฉัดมุลูกถูกไก่แขกแยกท้ายยกหางพลุง ล้มหัวถ่วงทบ่อนนอนหงาบาน ที่นั่นไทยโลดเต้นเหมือนเล่นจั่ว แขกยืนนิ้วหน้าตื่นเขินกลืนขาน แต่ลองเฝ้าหาดินต่างหนทาง เข้าหักหาญเตะตบกับขบขวน ฝ่ายแขกไทยเจ้าของไก่ต่างไล่ชักเหวื่อเพื่อพริกผ้าเสื้อเหมือนเสื้อข่วน ที่ต่อรองมองตบหลายทบทวน ต่างรบกวนเคียวขับกันยับยุย” [5]

นิราศบทนี้แสดงน้ำเสียงของการมีอารมณ์ขัน ล้อเลียน และหยอกล้อกันระหว่างชาวไทยและชาวมลายู การบอกเล่าบรรยายกาพย์ที่เด่นชัดและได้อารมณ์นี้ ยืนยันให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-มลายูในเมืองกระบี่ในยุครัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีความตึงเครียดอยู่บ้าง แม้คำเสียงของการบรรยายของกวีจะชูก่อนเอาไว้ด้วยอารมณ์ขัน แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการใช้ภาพการต่อสู้ของไก่ชนเป็นภาพสะท้อนกลับไปให้เห็นการต่อสู้ขับเคี่ยวระหว่างชาติพันธุ์นั้นก็เป็นการสื่อสารที่เด่นชัดถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์สองกลุ่มนี้ในเมืองกระบี่ยุคนี้ได้ด้วย ทั้งนี้ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า ปริมาณคนไทยและคนมลายูในเมืองกระบี่ในการสำรวจเมื่อ พ.ศ.2458 นั้นมีจำนวนใกล้เคียงกับคนไทย ทำให้บทบาทและอำนาจต่อรองในทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่าง 2 กลุ่มชาติพันธุ์นี้ไม่แตกต่างกันมากนัก นี่จึงแสดงออกผ่านการข่มกันไปข่มกันมาของเจ้าของไก่ชนทั้งสองฝ่าย และการไม่ลดราวาศอกกันระหว่างการหยอกล้อเยาะเย้ยที่ตึงเครียด ขณะเดียวกันก็ซ่อนนัยทางวัฒนธรรมเอาไว้ด้วย ดังที่มีการกล่าวถึงคนมลายูที่พกกริชเป็นอาวุธประจำกาย การใช้ควายเป็นของเดิมพันพนันไก่ ตลอดจนบุคลิกและนิสัยคนไทยที่ชอบล้อเลียนมลายูเรื่องการขี้อวยวะเพศชาย เป็นต้น¹

¹ แม้บ่อนจะเป็นพื้นที่สันตนาการที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่างๆ แต่ก็พื้นที่ที่สร้างปัญหาเช่นเดียวกัน พระวิจิตรวราสารัตน์ รายงานว่าบ่อนไก่ในปักษ์ใต้ก่อให้เกิดอาชญากรรม เด็กๆ นิยมเล่นพนันน้ำเต้า ถ้าปล่อยปละละเลย “น่าที่จะพาความชั่วให้ติดตัวไปยาวนาน” [13] ในมุมมองของขุนนางไทยเห็นว่า ชาวปักษ์ใต้นิยมเล่นการพนันกันเป็นปกติ เพราะว่าบ่อนปักษ์ใต้แตกต่างจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ภายในบ่อนนั้นมีทั้งการละเล่นเพื่อความบันเทิงและการพนันขันต่อ คนจึงเล่นแต่การพนัน “บ่อนไก่ในปักษ์ใต้มีละครมีเพลงล่อคนให้เล่นเบียด แต่พวกเมืองแถวนี้ใช้บ่อนไก่ต่างละคร บ่อนโบมีเท่าไรบ่อนไก่ก็เท่ากัน แลยังไม่มีการพนันด้วยก็ร้ายใหญ่” [13] ปัญหาการติดพันบ่อนเบียดบ่อนไถ่ถกลกล่าวทั้งในหมู่ราษฎรและกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อย ทำให้พระวิจิตรวราสารัตน์ เสนอยกเลิกหรือไม่ก็จัดระเบียบระเบียบเสียใหม่ โดยได้ยกเลิกบ่อนเบียดเมื่อ 1 เมษายน ร.ศ.115 แต่ยังไม่ยกเลิกบ่อนไก่เพราะรัฐบาลยังต้องการภาษี เพียงแต่จัดระเบียบการเปิดที่เครื่องครัดขึ้น โดย “การซึ่งจะตั้งโรงบ่อนนั้น ภายในเมืองข้าหลวงแล้วว่าราชการเป็นผู้จัดตั้ง ส่วนที่นอกเมืองกรมการนายแขวงเป็นผู้จัดตั้ง” [13] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ เห็นว่าบ่อนไก่เป็นประเพณีนิยมของท้องถิ่น เป็นความสุขของกลุ่มคนในปักษ์ใต้ จึงเห็นว่ายกเลิกไปก็จะเสียหาย ทั้ง “แขกแลไทย” [13] ในภาคใต้ฝั่งตะวันตก การควบคุมบ่อนไก่เกิดขึ้นหลังการหารือระหว่างรัชกาลที่ 5 กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพเมื่อ 5 ปี พระยารัษฎานุประดิษฐ์ได้รายงานไปยังสวนกลางว่า บ่อนไก่ส่งผลเสียหายต่อเศรษฐกิจของมณฑล จึงออกมาตรการว่า “ควรกักราษฎรที่เล่นไก่ชนให้น้อยลงบ้าง แลให้อำเภอชักชวนราษฎรทำนาปลูกผลไม้ต่างๆ ให้มากขึ้น” ต่อมาจึงมีประกาศให้การชนไก่เป็นสันตนาการที่รัฐควบคุม

บทสรุป

อาจกล่าวได้ว่าเมืองกระบี่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริบทประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยครั้งสำคัญ ด้วยปัจจัยด้านการปฏิรูปการปกครอง ระบบคมนาคม และการขยายระบบราชการ จากเมืองเล็ก ๆ กระบี่ก็ขยายตัวเป็นชุมชนเมืองที่มีโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้น มีการโปรยชัยสถานตำรวจ โรงภาษี ที่ว่าการราชการเมือง และเป็นชุมชนการค้า ที่เปิดโอกาสให้ผู้คนได้ติดต่อปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งชุมชนภายในและภายนอก ผ่านกิจกรรมการค้าและกิจกรรมทางสังคม

การขยายตัวของเมืองกระบี่ได้เปิดขอบข่ายการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนบนพื้นที่เมือง ภายใต้กิจกรรมทางเศรษฐกิจค้าขายและอำนาจราชการ บรรยายภาคนิถนาในด้านการคมนาคมที่คล่องตัวเอื้อให้ผู้คนเดินทางได้สะดวก จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เมืองกระบี่เปิดรับผู้คนที่หลากหลาย สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันกับการขยายตัวของระบบราชการที่รัฐสยามได้ลงมาจัดการปกครองผ่านการจัดวางอำนาจการบริหารราชการสมัยใหม่แบบรวมศูนย์

พัฒนาการของเมืองกระบี่ที่สะท้อนในนิราศเรื่องนี้จึงเป็นประจักษ์พยานของการเติบโตขึ้นเป็นหัวเมืองที่มีอัตลักษณ์ พอๆ กับเป็นหลักฐานแห่งการกระชับอำนาจรวมศูนย์ของราชการสยามได้อย่างโดดเด่น ดังนั้น นิราศเมืองกระบี่จึงมีสถานะที่สำคัญอยู่ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันแสดงถึงสภาวะสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์กลุ่มคนที่เคยเป็นเพียงชุมชนเล็ก ๆ ชุมชนหนึ่งของภาคใต้ฝั่งอันดามัน

References

- [1] Bunnag, T. (1989). *Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of the interior under Prince Damrong Rajanubhab*. Thammasat University Press. (in Thai)
- [2] Saengthong, P. (2021). At the threshold of modernity: Becoming a “modern Siam” of southern districts in the Dec. 1897-1917. *Ramkhamhaeng Journal of Public Administration*, 4(1), 294-326. (in Thai)
- [3] Fine Arts Department. (1999). *Culture historical development identity and wisdom Krabi Province*. Fine Arts Department. (in Thai)
- [4] Nuwattiwong, N. (1997). *A Royal inspector's journey to the Malay Peninsula in 1886*. Fine Arts Department. (in Thai)
- [5] Nukornkit, S. (n.d.). *Nirat Mueang Krabi (50260001)*. The Institute For Southern Thai Studies. (in Thai)
- [6] Wang Lang Girl's School. (1911). *Geography for Siam*. Textbook Department, Ministry of Education. (in Thai)
- [7] Crown Prince. (1959). *King Rama VI's southern tour in 1905*. Fine Arts Department. (in Thai)
- [8] Bruce, S. (2016). *Sociology: A very short introduction*. Openworlds. (in Thai)

คือให้อำเภอจัดให้มีบ่อนเพียงแห่งเดียว ผู้ใดขัดขืนไม่เชื่อฟังให้อำนาจกรมการอำเภอจับกุมคุมขังได้ ประกาศอันเข้มงวดนี้ ส่งผลต่อเศรษฐกิจการส่งออกสัตว์มีชีวิตของมณฑลพอลสมควร กล่าวคือสถิติ พ.ศ.2454 เมื่อเทียบกับทุกมณฑลแล้ว ภาคใต้ฝั่งตะวันตกมีราษฎรเลี้ยงสัตว์ส่งขายยังต่างประเทศมากถึง 34,712 คน ตลาดรับซื้อสัตว์มีชีวิตตลาดหลักคือเมืองป็นัง ตัวเลขรายได้มณฑลตั้งแต่ พ.ศ.2445-2450 สูงขึ้นทุกปี จาก 54,000 บาทในปี 2445 เพิ่มขึ้นเป็น 69,115 บาทในปี พ.ศ.2450 โดยปี 2446 ทำสถิติได้สูงสุดถึง 155,054 บาท [10]

- [9] Jaikon, T. (2005). *Siamese state and management of nature*. Remembering the October 6 Massacre. (in Thai)
- [10] Tanphitthayakupta, P. (1983). *Phraya Ratsadanupradit Mahitsaraphakdi, a model administrator*. Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University, Songkhla Campus. (in Thai)
- [11] Phraya Srivorawong. (2017). *Account of the journey of King Rama VI to the southern provinces of Siam from 10 April to 22 May 1917, Recorded by Sakshi*. Office of Literature and History. (in Thai)
- [12] Sitthiphan, P. (1976). *The King and the history of the Siamese police*. Phithakpracha (in Thai)
- [13] Documents. (1977). *Documents of the administration of the Nakhon Si Thammarat Province during the time of Chao Phraya Yommaraj (Pun Sukhum) as governor general, 1896-1906*. Prachan Printing Press. (in Thai)
- [14] Bulkley, E. B. (2007). *Siam was our home: A narrative memoir of Edna Bruner Bulkly's years in Thailand in the early 1900's*. (W.W.A. Class of 100, Trans). Wattana 100 Alumni Association. (in Thai)
- [15] Yeanyonganun, K. (1976). *The development of inland communication during the Reign of King Chulalongkorn*. Srinakharinwirot University. (in Thai)
- [16] Saengchan, K. (1962). *Poetry collection by K.Saengchan*. Religious Printing House. (in Thai)
- [17] Saengthong, P., Tasuan, B., Rueangrit, P., Phromthong, P., Saengthong, S., Panngam, P., Saengthong, C., Paruchakul, W., Sawatdiroj, B., Petcharat, W., Disthasuwan, S., Thipmontian, P., Wattaro, S. (2020). *Local literature and the restoration of social power in communities in the Songkhla Lake area*. Thailand Science Research and Innovation. (in Thai)
- [18] Eosriwong, N. (2012). *The quill pen and the sail: Essays on history and literature of early Rattanakosin*. Praew. (in Thai)